

Dr hab. Iwona Chmura - Rutkowska
Wydział Studiów Edukacyjnych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja rozprawy doktorskiej
autorstwa mgr Joanny Pacewicz – Biegańskiej
p.t. „Nowe konstrukty macierzyństwa w dyskursach intymnego obywatelstwa”
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Lucyny Kopciewicz

Macierzyństwo w większości kultur postrzegane jako biologiczny instykt, powołanie, dar czy powinność wobec społeczeństwa. Zgodnie ze stereotypem i tradycją - naturalnym pragnieniem każdej dojrzałej kobiety jest posiadanie dziecka i bycie dla niego dobrą matką. Stąd macierzyństwo traktowane jest jako największe spełnienie i punkt kulminacyjny rozwoju kobiecości. Przekonanie to powoli słabnie, ale otoczenie społeczne i normy kulturowe stoją na straży owego porządku. Tymczasem kobiety coraz częściej przyznają i dzielą się otwarcie swoim doświadczeniem - tego, że macierzyństwo jest obszarem ambiwalentnych myśli i uczuć oraz trudnych doświadczeń a decyzja macierzyństwie może być przeszkodą do realizacji innych życiowych celów.

Mgr Joanna Pacewicz – Biegańska, korzystając z interesującej i inspirującej poznawczo koncepcji „intymnego obywatelstwa” Kenna Plumera i prowadząc badania własne - podjęła udaną w moim przekonaniu próbę poznania i opisanie różnorodności doświadczenia i przeżywania współczesnego macierzyństwa a także siły mechanizmów kontroli społecznej nad ludzką cielesnością i sferą reprodukcji. Poprzez swoją pracę naukową doktorantka rekonstruuje, podświetla i analizuje a także docenia często niedostrzegany fakt, że na skutek kumulatywnie nakładających się czynników indywidualnych i społeczno-kulturowych *„każda z matek tworzy oryginalny i niepowtarzalny macierzyński świat zarówno dla siebie, jak i swoich dzieci”* (s. 5).

Autorka wybrała pięć nowych (i nienowych), nazywanych także przez nią „nietradycyjnymi”, wymiarów/konstruktyw bycia matką: późne macierzyństwo, macierzyństwo lesbijek, macierzyństwo zrealizowane dzięki procedurze in vitro, samotne/samodzielne macierzyństwo (z wyboru) oraz macierzyństwo w rodzinach rekonstruowanych. Rekonstrukcja istniejących teorii i danych oraz dzięki badaniom własnym - analiza osobistych doświadczeń, przeżyć i narracji dotyczących definiowania macierzyństwa, rozumienia siebie w roli matki, oceny swoich wyborów życiowych i refleksji na temat codzienności macierzyńskiej stały się dla Autorki dysertacji podstawą interpretacji i wyjaśnień dotyczących przemian indywidualnych i kulturowych.

Mgr Joanna Pacewicz – Biegańska dokonując wyboru problematyki swojej pracy naukowej dotyka tematów nienowych, ale nadal „gorących” obszarów toczącej się zmiany i procesu emancypacji kobiet, renegocjowania starych kontraktów płci, różnicowania się modeli życia rodzinnego w kontekście mega-trendów przemian

kultury, intymności oraz rozwoju demokracji i społeczeństw obywatelskich. W dysertacji naukowczyni przygląda się i rekonstruuje różne koncepcje macierzyństwa – zarówno na poziomie reprodukowanych fenomenów i modeli społecznych, jak i indywidualnych teorii i przekonań.

Struktura pracy

Dysertacja autorstwa magister Joanny Pacewicz – Biegańskiej składa się z ośmiu rozdziałów oraz nieponumerowanych: wstępu i wprowadzenia, bibliografii, streszczeń w języku polskim i angielskim, spisu tabel oraz załączników zawierających narzędzia badawcze.

Całość rozprawy doktorskiej zawiera 280 stron maszynopisu tekstu zasadniczego z bibliografią, streszczeniami i spisem tabel oraz 5 załączników, w których Autorka prezentuje narzędzia badawcze - pięć list dyspozycji do wywiadów prowadzonych z matkami. Od strony formalnej i estetycznej praca robi bardzo dobre wrażenie, wskazując na staranność edytorską – jedynie wkraść się błąd w numeracji rozdziałów: wnioski w spisie treści otrzymały numer 6. – po rozdziale 7. (Nowe konstrukty macierzyństwa).

Dysertacja opatrzona jest obszerną bibliografią - merytorycznie uzasadnioną i kompetentnie dobraną literaturą przedmiotu, głównie polskojęzyczną, na którą składa się 139 pozycji książkowych oraz 64 artykuły.

Analiza i ocena merytoryczna pracy wraz z uwagami

Rozdziały od 1 do 5 wraz z wprowadzeniem recenzowanej dysertacji dotyczą szerokiej perspektywy przemian społeczno-kulturowych, które miały i mają wpływ na różne sposoby myślenia i realizowania macierzyństwa. Autorka, nie argumentując w jaki sposób dokonała wyboru owych „najważniejszych zmian” skupiła się na: indywidualizmie, przemianach intymności, emancypacji w rodzinie, powszechnym dostępie do internetu oraz konsumeryzmie.

W rozdziale 1. Autorka zaprezentowała przemiany macierzyństwa w perspektywie historycznej, poświęcając najwięcej miejsca moralizatorskiemu dyskursowi „instynktu macierzyńskiego” i „uczuć macierzyńskich”, wpływom ruchów emancypacji kobiet i feminizmu oraz rozwojowi perspektywy psychoanalitycznej. Pojawiają się tam odniesienia do bardzo różnorodnych źródeł, między innymi: naukowych, z zakresu prawa i obyczajowości, tekstów biblijnych i postulatów aktywistycznych.

- Doceniając szerokie spektrum prezentowanych stanowisk, teorii i perspektyw, zabrakło moim zdaniem uporządkowania chronologicznego odniesień historycznych w tekście – narracje na temat macierzyństwa, medycyny, poglądów na temat opieki nad dzieckiem pochodzące z różnych epok mieszają się. Szczególnie we wprowadzeniu trudno znaleźć klucz.

Rozdział drugi i trzeci mają charakter psychospołecznego studium fenomenu macierzyństwa, w którym autorka zaprezentowała bogactwo danych i teorii jakimi dysponujemy analizując doświadczenia kobiet będących matkami. Mgr Joanna Pacewicz – Biegańska skupiając się na determinantach i wymiarach psychicznych i

społecznych zarysowała szerokie pole, po którym porusza się badacz/ka próbując opisać różnorodność doświadczeń i dyskursów na temat macierzyństwa. Za szczególnie istotną doktorantka uznała perspektywę roli społecznej wraz ze wszystkimi jej konsekwencjami: wymaganiami i przepisami roli, kontrolą społeczną, konfliktami itd. Autorka słusznie zauważa, że dyskursy macierzyństwa są ściśle powiązane ze zmianą jaką obserwujemy w zakresie rozumienia i realizacji ról społecznych związanych z płcią, kryzysem tradycyjnych układów rodzinnych, czy w postrzeganiu społecznym dziecka i dzieciństwa. W polskim kontekście dyskursów dotyczących macierzyństwa, Autorka skupiła uwagę na tradycyjnym ideale „Matki Polki” oraz kilku nowych dyskursach: kwestionowania macierzyństwa, matki niedoskonałej i matki – ekspertki.

- W części dotyczącej tzw. „kryzysu rodziny”, doceniając wysiłek zebrania ogromnej liczby wątków, zabrakło moim zdaniem liczbowej reprezentacji danych i informacji na temat typów układów rodzinnych i form realizowania macierzyństwa we współczesnej Polsce. Mam na myśli dane dotyczące liczby związków kohabitacyjnych, monoparentalności, rodzin zrekonstruowanych i innych, które unaoczniają, czy mamy do czynienia z marginalnymi formami, czy jednak obraz „większości” jest bardziej złożony niż zwykle się sądzić. To z pewnością pomogłoby zbudować całościowy obraz różnorodności form życia rodzinnego.

W rozdziale czwartym Autorka porusza niezwykle ważny i nadal aktualny temat ideologizacji i upolityczniania macierzyństwa prezentując jednocześnie koncepcję „intymnego obywatelstwa” (i pokrewnych). Pojęcie to jest pomocne przy opisywaniu i demaskowaniu interesów różnego rodzaju grup, agend i instytucji, które produkują dyskursy na temat prywatnego życia jednostek – w tym macierzyństwa i aspirują do kontrolowania tych sfer życia. Doktorantka posługując się tą koncepcją stara się odpowiedzieć na pytanie, które przenika całą pracę: na ile macierzyństwo jest sprawą prywatną a na ile kwestią społeczną/publiczną a nawet polityczną wskazując na napięcia i dylematy zarówno na poziomie indywidualnych biografii, jak i przejawów życia zbiorowego.

- Myślę, że niezwykle ważnym wątkiem, w którym ujawnia się polityczność macierzyństwa jest kwestia zdrowia i praw reprodukcyjnych jako części praw człowieka. Zachęcam serdecznie Autorkę do włączenia w narrację tej społeczno – kulturowej perspektywy. Zostawiam tę uwagę, jako propozycję do rozważenia przy planowanych publikacjach wyników badań - do czego szczerze i z przekonaniem zachęcam.

Rozdział piąty, poprzedzający opis metodologicznych podstaw badań – jest szczegółową prezentacją pola problemowego, a więc badanych i analizowanych przez doktorantkę konstruktów macierzyństwa: późnego macierzyństwa, macierzyństwa lesbijek, macierzyństwa zrealizowanego dzięki procedurze in vitro, samotnego/samodzielnego macierzyństwa (z wyboru) oraz macierzyństwa w rodzinach rekonstruowanych.

W rozdziale szóstym zawarte zostały założenia metodologiczne badań własnych. Doktorantka merytorycznie uzasadniła przyjęcie paradygmatu interpretatywnego oraz wybrane przez siebie podejście badawcze – czyli fenomenografię. Przyjęte założenia metodologiczne zostały w wyczerpujący i przejrzysty sposób przedstawione i omówione. Przedmiot badań oraz problemy badawcze zostały określone prawidłowo,

jasno i zrozumiale opracowane. Badania zostały starannie przemyślane i interesująco zaprojektowane. Stosowanie metod jakościowych – w tym wybranego tutaj wywiadu fenomenograficznego - wiąże się ze szczególną wrażliwością psychologiczną i etyczną badacza/badaczki – doceniam, że młoda badaczka poświęciła tej kwestii dużo uwagi.

Autorka, chcąc uchwycić i zbadać różnorodność przeżywania macierzyństwa, przyjmując kilka nieostrych kryteriów wybrała do badań pięć „nietradycyjnych” wymiarów/konstruktyw bycia matką: późne macierzyństwo, macierzyństwo lesbijek, macierzyństwo zrealizowane dzięki procedurze in vitro, samotne/samodzielne macierzyństwo (z wyboru) oraz dzieciństwo w rodzinach rekonstruowanych. Jak pisze: *„Odnosząc się do kategorii intymnego obywatelstwa, czyli tematów, które pojawiły się w dyskursie publicznym i wywołały ożywioną dyskusję, a dotyczących kwestii prywatnych i intymnych przyjął, że nowe konstrukty macierzyństwa zaistniały w dyskursie publicznym po 1989 roku. Były dyskutowane w telewizji, na łamach prasy, były przedmiotem sporów politycznych. Innymi słowy, pojawiały się jako temat publiczny, który wywoływał zainteresowanie”* (s. 6).

- Tutaj chciałabym zostawić recenzencki komentarz. Rozumiejąc i uznając powody, dla których akurat te a nie inne wymiary i formy macierzyństwa zostały wybrane do analizy, zabrakło moim zdaniem bardziej szczegółowego opisu metody podejmowania decyzji (wskaźników) w tym zakresie. Trudno mi było zorientować się dlaczego inne formy spełniające powyższe kryteria, takie jak: macierzyństwo realizowane w sytuacji rozłąki z dzieckiem związanej z migracją zarobkową kobiety, macierzyństwo kobiet z niepełnosprawnością, macierzyństwo w rodzinie wielokulturowej, itd. nie znalazły się w polu badawczym doktorantki.

Wywiady zostały przeprowadzone, wnioskując z zaprezentowanego raportu – z zachowaniem wszelkich niezbędnych reguł i dbałością o komfort i poczucie bezpieczeństwa respondentek - z 26 matkami reprezentującymi jeden z pięciu, wybranych i opisanych wcześniej konstruktyw macierzyństwa. Dobór próby badawczej został przeprowadzony zgodnie z przyjętymi założeniami metodologii jakościowej. Doktorantka zaprezentowała w części metodologicznej sylwetki kobiet biorących udział w wywiadach.

- Uwaga merytoryczna i metodologiczna. Z perspektywy socjologicznej, brakuje w opisie respondentek odniesień do ich sytuacji materialno-bytowej. Status socjo-ekonomiczny kobiety jest jednym z najważniejszych uniwersalnych czynników wpływających na codzienność i świat przeżywany kobiet i ich dzieci – niezależnie od konstruktów macierzyństwa. Jeśli Autorka posiada takie informacje, rekomendowałabym, ujęcie tych informacji w publikacjach prezentujących rezultaty badań.

Rozdział siódmy (podzielony na podrozdziały) to raport z przeprowadzonych badań własnych – dwudziestu sześciu wywiadów fenomenograficznych z matkami, pogrupowanych w celach empirycznych zgodnie z wydzielonymi wcześniej pięcioma kategoriami nowych konstruktyw macierzyństwa. Rozdział ten stanowi przestrzeń wynikową w postaci koncepcji i tworzących je kategorii opisu, w której zaprezentowane zostały sposoby rozumienia przez respondentki macierzyństwa.

Materiał empiryczny, czyli wypowiedzi badanych matek, analiza i interpretacja posegregowane zostały według przyjętych w ramie teoretycznej dziewięciu kategorii

badawczych wynikających z obszarów badawczych na które składają się: sposoby definiowania macierzyństwa, powody decyzji o macierzyństwie, opinie na temat własnego macierzyństwa i zmian w życiu, wady i zalety swojego macierzyństwa, opinie na temat wychowania i wartości, które należy przekazać dziecku, postrzeganie porażek i sukcesów wychowawczych, społeczny odbiór nowych form macierzyństwa, opinie na temat mitu Matki Polki, cechy wyróżniające nowe konstrukty macierzyństwa

Analiza w formie rozwiniętego tekstu i syntetycznych podsumowań dotyczących zróżnicowanych koncepcji macierzyństwa w tabelach, wzbogacona została wystarczająco często zastosowanymi i wizualnie wyróżnionymi cytataми z wypowiedzi respondentek. Analiza uzyskanego materiału z badań własnych jest wnikliwa, pogłębiona i wyczerpująca, pozostająca jednocześnie cały czas w związku z przyjętymi założeniami teoretycznymi. To świadczy o dojrzałości i sprawności badawczej doktorantki. Każdy z podrozdziałów kończy podsumowanie najważniejszych wniosków i ustaleń zgodnych z przyjętymi pytaniami badawczymi, co pozwala nie zgubić się w wielowątkowości bogactwie tematów i odniesień pojawiających się w opisie rezultatów badań i ich interpretacji.

Całość pracy wieńczą uporządkowane i klarowne wnioski podsumowujące szczegółowe analizy i interpretacje.

Podsumowanie

mgr Joanna Pacewicz – Biegańska, odnosząc się do bogactwa danych i perspektyw oraz rezultatów badań własnych zbudowała wielokontekstowy i realistyczny obraz sytuacji, w której znajdują się matki i szerzej kobiety w Polsce. Na każdym z pól podświetlona została wiązka wybranych mikro i makro - czynników, które wpływają na sposób myślenia, codzienność i decyzje matek. Z różnych, drobnych niekiedy, doświadczeń, mgr Joanna Pacewicz – Biegańska układa, jak z puzzli i drobnych elementów - mozaikę, obraz pozwalający zobaczyć, jak uwewnętrznione przekonania i wartości, konkretne wybory życiowe oraz dyskursy, oczekiwania i warunki społeczne, budują indywidualne rozumienie i przeżywanie macierzyństwa. Warto podkreślić i docenić, że Autorka dysertacji stara się łączyć w swoim podejściu i analizie poziom makro z poziomem mikro, biorąc pod uwagę czynniki występujące na obu tych poziomach. Tego typu wieloaspektowe analizy wymagają dużej erudycji i uważności w prowadzeniu narracji.

W wypowiedziach matek odbijają się nawarstwione i reprodukowane schematy, stereotypy, mity, ideologie i dyskursy dotyczące macierzyństwa, jednak działania podejmowane przez jednostki, nie pozostają bez wpływu na społeczny porządek - dekonstruując wiele z istniejących w nim przekonań i schematów. Mgr Joannie Pacewicz – Biegańskiej udało się uchwycić to, w jaki sposób poszczególni ludzie, ich sposoby myślenia i decyzje w sferze prywatnej tworzą i zmieniają wspólny społeczny świat.

- Bardzo ciekawi mnie - i tu stawiam znak zapytania – żałując, że autorka nie podzieliła się w pracy tego typu refleksją - jakie implikacje dla edukacji i pedagogiki niosą odkrycia z tych badań?

Chciałabym z pełnym przekonaniem stwierdzić, że zarówno część teoretyczna, jak i badawcza rozprawy mgr Joanna Pacewicz – Biegańskiej stoją na wysokim poziomie. Doktorantka posługując się wystarczająco szeroką literaturą przedmiotu, zbudowała stabilną bazę teoretyczną, będącą punktem wyjścia dla istotnych poznawczo i ważkich społecznie pytań badawczych. Swobodnie i precyzyjnie posługuje się wybraną metodologią badań jakościowych. Wnioski z prezentowanych badań stanowią oryginalny wkład w naukę oraz wiedzę na temat uwarunkowań konstruowania się i przeżywania różnorodnych form macierzyństwa – odsłaniając dla nas nie tylko obszar własnych koncepcji macierzyństwa badanych kobiet, ale także demaskując źródła i mechanizmy presji związanych z rolą i kulturowymi modelami macierzyństwa.

Mówienie własnym głosem to akt odwagi i krok ku emancypacji. Autorka dysertacji zadbała, by głos kobiet dotyczący ich prywatnego i osobistego przeżycia mógł zostać usłyszany. To niezwykle istotne dla świadomości nie tylko innych kobiet w podobnej sytuacji życiowej, ale całego społeczeństwa.

Podsumowując recenzowaną rozprawę doktorską, chciałabym podkreślić, że praca została przygotowana w sposób nie budzący poważnych zastrzeżeń a moje uwagi można potraktować fakultatywnie. Praca wolna jest od poważnych błędów rzeczowych, interpretacyjnych a także redakcyjnych. Całość rozprawy oceniam jednoznacznie pozytywnie.

Konkluzja

Z pełnym przekonaniem stwierdzam, że rozprawa Pani magister Joanna Pacewicz – Biegańska spełnia wymogi obowiązującej ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki w związku z tym wnioskuję o dopuszczenie doktorantki o kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Iwona Chmura-Rutkowska